

Het is me een eer om hier vandaag te mogen spreken. Mijn lezing gaat over de Romeinen, over creatieve vrijheid (en de afwezigheid daarvan) en over verhalen.

Maar we beginnen hiermee. Dit is een kleine glazen fles uit de Romeinse oudheid. Hij werd ongeveer 2000 jaar geleden gemaakt. Wat zou er door het hoofd van een Romein zijn gegaan toen hij of zij naar zo'n glazen fles keek?

Ik vraag me af wat daar in zit?
Wat een prachtige kleur!
Wat een interessante vorm.

Dat kan allemaal. Maar er is nog iets anders, iets dat de kern vormt van het onderzoek dat ik doe. Hoe we reageren op materiële objecten - zoals dit parfumflesje - hangt namelijk ook af van het beeld dat we ons maken van *hoe ze zijn gemaakt*.

In mijn ERC-project FACERE bestuderen we Romeinse ideeën over 'hoe dingen werden gemaakt' - en de waarden en prioriteiten die achter deze ideeën schuilgaan. [En als ik 'we' zeg, bedoel ik dat ik dit samen met deze fantastische jonge collega's doe].

Hoe krijgen we toegang tot de beleving en de gedachtewereld van mensen die 2000 jaar geleden leefden, in een maatschappij die radicaal verschilde van de onze? Ik zeg niet dat het gemakkelijk is - maar ik zal het voorbeeld gebruiken van glas, en specifiek *glasblazen*, om u een idee te geven van hoe we dit doen.

We doen dit door Romeinse representaties van maakprocessen te verzamelen en te bestuderen - en in dit geval van glasblazen. We proberen niet te reconstrueren hoe het glasblazen daadwerkelijk in z'n werk ging (dat kunnen onze collega's van de afdeling archeologie). Wat wij als literatuurwetenschappers willen weten is hoe Romeinen praten en denken over glasblazen. Daarvoor gebruiken we teksten (en afbeeldingen) uit het oude Rome waarin glasblazen wordt voorgesteld.

Wat u hier ziet is een papyrusfragment (papyrus is een schrijfmateriaal gemaakt van de stengel van de papyrusplant). Ongeveer 1700 jaar lang bleef dit papyrusfragment verborgen in het zand van de Egyptische woestijn, tot het in de 19e eeuw werd teruggevonden. Er staat een fragment op van een Grieks gedicht (Oudgrieks en Latijn waren de twee meest belangrijke talen van het Romeinse keizerrijk). Dit fragment gaat over glasblazen.

Dit gedicht geeft ons een idee van de manier waarop glas werd geblazen en probeert ook iets over te brengen van de opwinding en het spectaculaire als je een glasblazer aan het werk ziet. (Waar u '...' ziet in de vertaling, zitten er gaten in het originele stuk papyrus, of was de tekst onleesbaar).

In het gedicht wordt het proces stap voor stap uitgelegd: de metalen blaaspijp wordt verhit, het glas wordt ermee opgepikt, verhit en vloeibaar gemaakt, er wordt lucht

ingeblazen, en de glasblazer zwaait met zijn pijp om de vaas vorm te geven. Door dit gedicht krijg je echt een idee van hoe ruw glas een vaasje wordt.

Maar dit is niet een droog feitelijk relaas. Let eens op drie interessante kenmerken van dit gedicht.

Ten eerste: de dichter benadrukt dat het vuur vrijwillig samenwerkt met de glasblazer: het vuur, gepersonificeerd als de god Hephaistos, laat het glas namelijk zacht worden, zodat het werkbaar wordt voor de glasblazer.

Ten tweede: de glasblazer zelf wordt vergeleken met een goddelijke, kosmische schepper - de glasblazer kan het glas letterlijk 'leven inblazen', en daardoor wordt het glas bolvormig, net als de kosmos.

Ten derde: de dichter vergelijkt de glasblazer met iemand die 'de kunst van het fluitspelen uitprobeert'. Deze metafoor verwijst natuurlijk naar het feit dat er in een pijp wordt geblazen - maar hij associeert glasblazen ook met iets dat zowel creatief als mooi is.

Maar dit is slechts één gedicht, of één stukje van een puzzel.

Hier ziet u een ander stukje van de puzzel: een kleine olielamp, gemaakt van terracotta. Er zijn tienduizenden van zulke olielampjes uit de oudheid bewaard gebleven. Iedereen had er wel een - geen lamp, geen licht. Op deze lamp staat een afbeelding van een glasblazer die aan het werk is, rechts. U herkent zijn blaaspijp en de flesachtige vorm die hij aan het blazen is.

We zien dat de lamp, net als de tekst, vuur centraal stelt. In het midden van de afbeelding staat de oven: het is het centrale element van de compositie, dat meer ruimte in beslag neemt dan de twee figuren. Dit bevestigt dus onze indruk dat de samenwerking tussen mens en vuur centraal staat binnen Romeinse ideeën over hoe glas werd gemaakt en gevormd.

Als nog meer bronnen deze indruk bevestigen, kunnen we waarschijnlijk concluderen dat veel Romeinen glas associeerden met de scheppende kracht van vuur.

Maar er is ook iets dat deze lamp laat zien en dat volledig afwezig is in het gedicht. Er zijn hier *twee* mensen aan het werk. De ene is aan het blazen, de andere, links, is waarschijnlijk de blaasbalg aan het bedienen, om het vuur op de juiste temperatuur te houden. Glasblazers in het oude Rome werkten inderdaad nooit alleen. Dat kon ook niet. Iemand moest namelijk het vuur op de juiste temperatuur houden (de experimentele archeologie heeft aangetoond dat dit best moeilijk is) en hun op het juiste moment het gereedschap aanreiken.

Door lamp en gedicht te vergelijken zien we dus ook dat het vertellen van een maakverhaal altijd keuzes meebrengt: bepaalde dingen worden benadrukt, andere weggelaten.

Het gedicht vergelijkt de glasblazer met een goddelijke schepper, en zijn werk is zo creatief en mooi als fluitspelen. We bewonderen zijn vaardigheid en worden meegesleept in de magische verandering van een harde klomp glas tot een doorzichtige vaas.

Maar als we naar onze lamp kijken (en naar wat we weten over de Romeinse glasindustrie uit historisch en archeologisch onderzoek) zien we ook waar deze dichter het niet over heeft. Een glasblazer was geen eenzaam genie - ze werkten in een team. Dat laat dit gedicht weg, in zijn focus op alleen de glasblazer. Het werk van de meeste Romeinse glasblazers was bovendien veel minder vrij en creatief dan het gedicht ons doet geloven. Glasblazers leverden massaproductie, ademden giftige dampen in terwijl ze werkten, en werden blootgesteld aan behoorlijke risico's bij het werken met heet glas.

Het gedicht, dat is geschreven voor hoogopgeleide en waarschijnlijk welgestelde lezers, wekt bewondering voor de kunst van het glasblazen. Daarbij maakt het veel van de arbeid van het glasblazen onzichtbaar (en mensen die deze arbeid verrichtten). Er was vrijwel zeker ook een aanzienlijke mate van slavenarbeid betrokken bij de glasindustrie in het Romeinse rijk. Het gedicht maakt beperkingen op de creatieve vrijheid en de fysieke en juridische vrijheid van glasblazers in het oude Rome onzichtbaar.

Waarom doet dit ertoe? Het doet ertoe omdat verhalen en beelden niet zomaar mooie dingen zijn die niets met het echte leven te maken hebben. Voorstellingen als deze weerspiegelen de sociale realiteit, maar ze beïnvloeden en vormen die ook. Vooral als we het niet hebben over een enkel gedicht of lamp, maar over een veel groter gesprek waarvan ze deel uitmaken. Als je bepaalde elementen van het creatieve proces, of de mensen die het uitvoeren, onzichtbaar maakt in je woorden en beelden, dan beïnvloed je de manier waarop mensen ze daadwerkelijk zien en waarderen - met echte impact op het leven van echte mensen.

Een oude cultuur te bestuderen en te proberen in de hoofden te kruipen van mensen die al 2000 jaar dood zijn, is naar mijn mening op zichzelf al de moeite waard. Het heeft ook de kracht om je perspectief op het heden te veranderen. Vaak kan het kijken naar dingen die lang geleden zijn gebeurd je immers bewuster naar je eigen wereld doen kijken.

Onderzoekers aan deze universiteit maken ook 'dingen' (van nanocars tot databases, van suikermoleculen tot boeken). En natuurlijk besteden velen van ons ook minstens een deel van hun tijd aan het praten over de creatieve processen die tot onze onderzoeksresultaten leiden. (Dit geldt voor onderzoekers, maar ook voor collega's in communicatie, in public engagement, en vele anderen). Ook wij vertellen elke dag

maakverhalen aan elkaar, aan onze studenten en aan de buitenwereld. Ik doe het zelfs nu, in deze lezing!

Maar welke keuzes maken wij bij het vertellen van deze maakverhalen en wat zegt dat over onze onderliggende prioriteiten en waarden?

Ik denk dat de verhalen die we vertellen vaak een beetje lijken op het gedicht over de glasblazer. We benadrukken graag het plezier, de verwondering, de creatieve vrijheid van onderzoek en we benadrukken de vaardigheid en kennis van degenen die het uitvoeren. (Hoewel we hopelijk meestal niet suggereren dat onderzoekers goddelijk zijn.) En ik zeg niet dat we dat niet zouden moeten doen – dit klopt ook allemaal, het is de brandstof voor onze motor, en we moeten daar ook over praten!

Maar het is ook belangrijk om te zien wat we geneigd zijn niet te zeggen of mee te nemen, en om te letten op wat, of wie, onzichtbaar kan worden in de verhalen die wij vertellen over creatieve processen aan universiteiten. Ik weet zeker dat iedereen hier zijn eigen voorbeelden kan bedenken. Hier zijn er een paar die bij mij opkwamen.

De externe druk (financieel en institutioneel) op academische onderzoekers is bijvoorbeeld zo groot dat we ons zelden in staat voelen om te praten over hoe iets niet werkte, een experiment dat mislukte, een paper of een boek dat niet geschreven werd. (Dus misschien moet ik er meteen op wijzen dat ik deze zomer twee papers wilde schrijven voor dit ERC-project, en geen van beide is ook maar in de buurt van klaar).

En ook wij kunnen soms, zonder het te merken, bepaalde mensen onzichtbaar maken van wie het werk niettemin essentieel is. Om voor mij bijvoorbeeld ruimte te scheppen om mijn ERC-beurs uit te voeren, wordt een deel van mijn onderwijs overgenomen door collega's, meestal met een tijdelijk contract alleen om college te geven - en het feit dat tijdelijk onderwijzend personeel niet vaak wordt genoemd als we het erover hebben hoe we ons werk hier doen, betekent ook dat ze niet altijd bovenaan de lijst staan als er beleidsbeslissingen worden genomen.

En tot slot - we kunnen ervoor kiezen om een verhaal te vertellen waarin we, net als de glasblazer, vrij zijn om onze creatieve impulsen te volgen - maar we moeten niet verbergen op hoeveel manieren externe druk om tastbare, verkoopbare of toepasbare resultaten te produceren soms de creatieve vrijheid kan verstikken.

Ik wil ermee eindigen jullie aan te moedigen om het komende academische jaar twee dingen te doen. Eén: de vreugde en de vrijheid te vieren en te waarderen van het soort maken waarbij we op deze universiteit het voorrecht hebben betrokken te zijn. Maar ook: te zoeken naar wat, of wie, misschien onzichtbaar is gemaakt in de verhalen die we vertellen en de beelden die we schetsen, en ze weer toe te voegen waar we dat kunnen, want de verhalen die we vertellen doen er echt toe voor hoe we handelen.